

Σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ καὶ στὰ κατορθώματά του, εἶχε ἐπίκουρη τὴν τύχη, ὅπως ὁ Ὀδυσσεὺς τὴν Ἀθηναῖα, προσωποποιημένη ἀπὸ τὴν Ἑλληνίδα σύζυγό του Σοφία Καστρομένου πού μὲ τὴ σύνεσίν της, τὴν ἐξυπνάδα της, τὴν ἀφοσίωσή της, τὴν ἀγάπη της στὴν πατρογονικὴ κληρονομιά καὶ ὄχι λιγώτερο μὲ τὴν ὀμορφιά της καὶ τὴν λατρεία της γιὰ τὸν σύζυγό της κατόρθωνε ὄχι μόνο νὰ τὸν ἐμπνέει στὸ ἔργο του, νὰ τὸν βοηθεῖ οὐσιαστικὰ στὴν ἔρευνά του, ἀλλὰ καὶ νὰ συγκρατεῖ τὸν δξύθυμο χαρακτήρα του.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἐδῶ νὰ γυρίσω 60 χρόνια πίσω γιὰ νὰ θυμηθῶ, ἂν ὄχι τὸν ἴδιο πού δυστυχῶς δὲν τὸν πρόλαβα ζωντανό, τοῦλάχιστον ὅμως τὸ ἄμεσο περιβάλλον του ὅπου ἐτύχησα νὰ βρισκομαι ὅταν παιδὶ μαζί μὲ συνομήλικούς μου μὲ καλοῦσε ἢ σεβαστὴ Δέσποινα στὸ Ἰλίον Μέλαθρον, ὅπου ἀκόμα κατοικοῦσε. Ἡ κόρη της Ἀνδρομάχη, σύζυγος Λέοντος Μελαῖ, εἶχε 3 παιδιὰ περίπου τῆς ἡλικίας μου, καὶ γι' αὐτὰ ἢ στοργικὴ γιὰγιά ὀργάνωνε κάθε τόσο διασκεδάσεις στὸ θρηλικὸ σπίτι της. Ἐκεῖ τρέχαμε, ἀπὸ τὸ ἰσόγειο ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένη ἡ ἰδιωτικὴ συλλογὴ τοῦ Schliemann, ὡς τὶς σοφίτες ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ πολυτελεῖ διαμερίσματα πού σήμερα στεγάζουν τὸν Ἄρειο Πάγο. Αὐτοὶ οἱ τοῖχοι περιέβαλαν ἄλλωστε ἕνα σημαντικὸ μέρος τῆς Νεώτερης ἱστορίας τοῦ τόπου μας ἀφοῦ ἐκεῖ σύχναζαν βασιλικά πρόσωπα καὶ ἡγετικὲς μορφές τῆς πολιτικῆς μιᾶς ὀλόκληρης 50ετίας.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ ὑπέροχο περιβάλλον κάπαζαν τὰ νιάτα μας καὶ πλέκονταν οἱ πρῶτες φιλίες, ἴσως καὶ τὰ πρῶτα ἀθῶα εἰδύλλια. Μὲ συγκίνηση ἀναπολώ αὐτὲς τὶς πολύτιμες προσωπικὲς ἀναμνήσεις πού θέλησα νὰ σᾶς μεταδώσω σὰν μιὰ ταπεινὴ μαρτυρία τῆς ἐπαφῆς μου μὲ τὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ μεγάλου ἄνδρα.

Κανεὶς δὲν θὰ ἦταν καταλληλότερος νὰ ἐξάρει τὴν σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Schliemann ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ κ. Γεώργιο Μυλωνᾶ πού, σὰν συνεχιστής του, ἀποκάλυψε καὶ ἀποκαλύπτει ἀκόμα κάθε μέρα πολυτιμότητα στοιχεῖα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης.

Παρακαλῶ τὸν κ. Μυλωνᾶ νὰ εὐαρεστηθεῖ νὰ λάβει τὸν λόγο.

ΜΥΚΗΝΑΙ. ΜΙΑ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΙΑ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑ

Συμπληρώνονται ἐφέτος ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴν ἐποχὴν πού ὁ Heinrich Schliemann πλήρης δόξης, ἀπὸ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς Τροίας, αὐτοπεποιθήσεως, αἰσιοδοξίας καὶ πίστεως εἰς τὴν ἀξίαν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἤρχισε νὰ ἀνασκάπτῃ νομίμως τὸ πλούσιον χῶμα τῶν Μυκηναῶν. Ἡ ἀνασκαφὴ του εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ

Ἄγαμέμνωνος καὶ τὰ μυθώδη του εὐρήματα ὄχι μόνον κατέπληξαν τὸν κόσμον, ἀλλὰ, τὸ καὶ σπουδαιότερον, διήρουν τὸς ὀρίζοντας τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης καὶ ἀπέδειξαν τὴν πραγματικὴν ὑπόστασιν τῆς ἠρωϊκῆς περιόδου τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν τόσον θαναμαστὰ ἔμνησεν ὁ τυφλὸς ποιητὴς τῆς Ἰωνίας. Ἡ σημερινὴ πανηγυρικὴ Συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας σκοποὺν ἔχει ὄχι μόνον νὰ τιμήσῃ τὸν πατέρα τῆς ἑλληνικῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας, ὅπως δικαίως ὠνομάσθη ὁ Schliemann, καὶ τοὺς ἀνταξίους διαδόχους του, ἀλλὰ καὶ νὰ πανηγυρίσῃ αὐτὴν αὐτὴν τὴν γένεσιν τῆς ἑλληνικῆς προϊστορικῆς ἐπιστήμης. Οἱ διάδοχοι τοῦ Schliemann, ἰδίᾳ ὁ Τσουντας καὶ ὁ Wace, διήρουν τὸς ὀρίζοντας τῆς μελέτης μὲ τὴν ἀποκάλυψιν ἐποχῶν ἀρχαιοτέρων ἀκόμη καὶ τῆς ἠρωϊκῆς, καὶ ἐθεμελίωσαν ἐπὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων τὴν ἔρευναν ἣ ὁποία καὶ σήμερον ἀκόμη προσφέρει εὐρὺ πεδίον ἐργασίας καὶ ἀνακαλύψεων.

Ἐπὶ δέκα ἐννέα (19) ὀλοκλήρους ἑκατονταετίας τὸ χῶμα τῶν αἰῶνων ἐκάλυπτε τὴν περιοχὴν τῶν Μυκηνηῶν, μολονότι τὰ κυκλώπεια τείχη της ἦσαν πάντοτε ὄρατὰ καὶ οἱ λέοντες ποὺ φυλάττον τὴν εἴσοδον τοῦ περικλειστοῦ χώρου της δὲν εἶχον ποτὲ καλυφθῆ ἀπὸ τὸ χῶμα αὐτό. Ἡ τοποθεσία τῶν Μυκηνηῶν παρέμεινε πάντοτε γνωστή, ἂν καὶ τὴν μνήμην τῆς κυκλωπείας πόλεως εἶχεν ἐπὶ μακρὸν καλύψει τῆς λήθης ὁ πυκνὸς μανδύας. Τὸν μανδύαν αὐτὸν ἤρχισαν νὰ παραμερίζουν οἱ ταξιδιωτὰ τοῦ 19ου αἰῶνος μὲ ἰχνογραφήματα καὶ σκαριφήματα τοῦ ἠρωϊκοῦ τοπίου, τῶν αἰωνοβίων τειχῶν καὶ τῶν μεγαλιθικῶν πυλῶν τῆς ἐδρας αὐτῆς τῶν Ἀχαιῶν. Ὀλίγον μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὴν τουρκικὴν σκλαβίαν, τὸ 1841, ἣ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἐπεχείρησε, διὰ τοῦ Πιπτάκη, τὴν πρώτην εἰς τὴν ἀκρόπολιν της ἀνασκαφὴν διὰ νὰ διανοίξῃ τὴν εἴσοδον τῆς ἀκροπόλεως, τὴν Πύλῃν τῶν Λεόντων. Ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως τοῦ Schliemann, τὸ 1876, ἀκριβῶς πρὸ 100 ἐτῶν, ἀφήρσε τὸν μανδύαν τῆς λήθης καὶ ἔφερε τὰς Μυκήνας εἰς τὸ προσκήμιον τοῦ παγκοσμίου ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς διεθνoῦς ἐρένης. Ἀπὸ τότε καὶ μέχρι σήμερον ἀνασκάπτεται τὸ χῶμα τῶν Μυκηνηῶν καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ παρέχῃ ἀφειδῶς τοὺς θησαυροὺς ποὺ διεφύλαξεν ἀπὸ τὴν μυθικὴν ἐποχὴν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἠρώων.

Εἶναι τῶντι ἀξιοσημεῖωτα τὰ ὅσα ἐπετεύχθησαν εἰς τὰς Μυκήνας κατὰ τὰ 100 χρόνια τῆς ἐρένης. Τὸ ἠρωϊκὸν τοπίον μὲ τὴν κυριαρχοῦσαν ἀκρόπολιν μᾶς τὸ παρέχει ὁ Ἀμερικανὸς ζωγράφος Lear εἰς δραματικὴν ἀπεικόνισιν. Ἄλλος ταξιδιώτης ἀπεικόνισε τὴν Πύλῃν τῶν Λεόντων μὲ τὰ χῶματα τῶν αἰῶνων ποὺ ἀπέκλειον τὴν εἴσοδόν της καὶ τὸν μισογκρεμισμένον πυλῶνά της. Τὰ χῶματα αὐτὰ ἀφήρσεν ἣ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, διὰ νὰ διανοίξῃ τὸν δρόμον τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Schliemann. Μὲ τὸ πείσμα, ποὺ τὸν ἐχαράκτηριζεν, ὁ περιφημὸς ἐρευνητής, ὁ Schliemann, περιώρισε τὴν μεγάλην του ἀνασκαφὴν εἰς τὸν χῶρον τὸν ἀμέσως

πρὸς Νότον τῆς Πύλης μὲ τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν βεβαιότητα ὅτι ἐκεῖ θὰ εὑρίσκε τοὺς τάφους τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῆς ἀκολουθίας του. Καὶ τοῦτο παρὰ τὰς συμβουλὰς καὶ ὑποδείξεις τῶν σοφῶν τῆς ἐποχῆς, οἱ ὅποιοι τὸν παρώτρυναν νὰ ἀνασκάψῃ διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν τὸν χῶρον ἔξω τῆς ἀκροπόλεως, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἔθαπτον ποτὲ τοὺς νεκροὺς των ἐντὸς τῶν ἀκροπόλεων. Ὁ χῶρος, τὸν ὅποιον ἀνέσκαψεν ὁ Schliemann, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Σταματάκη, εἶναι σχετικῶς μικρὸς, ἀπεδείχθη ὅμως σπουδαιότατος, διότι εἰς αὐτὸν εὑρέθη ὁ βασιλικὸς Ταφικὸς Κύκλος Α με τοὺς λακκοειδεῖς τάφους του καὶ τὰ μυθικὰ του κτερίσματα· ἀλλὰ καὶ ὁ χρόνος τὸν ὅποιον ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν του ἦτο ἐλάχιστος, 15 περίπου ἑβδομάδες, παραβαλλόμενος πρὸς τὰς πολυχρονίους προσπαθείας τῶν διαδόχων του. Αἱ δημοσιεύσεις του, σχεδὸν σύγχρονοι μὲ τὴν ἀνασκαφὴν του, ἀποτελοῦν καὶ σήμερον μοναδικὸν παράδειγμα ταχείας δημοσιεύσεως, ἀκαταπονήτου ἐργατικότητος καὶ λαμπυρίζοντος ἐνθουσιασμοῦ.

Μεγαλύτερος χῶρος ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Χρήστου Τσούντα. Μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν ἐπιμονήν, μεθοδικότητα καὶ ἀτελεύτητον ἐνδιαφέρον, εἰργάσθη εἰς τὴν κυκλωπεῖαν ἀκρόπολιν ἐπὶ μίαν εἰκοσαετίαν περίπου, ἀπὸ τοῦ 1886 καὶ ἔξῃς, καὶ ἔφερεν εἰς φῶς τὰ λείψανα τοῦ ἀνακτόρου τῶν Ἀτρειδῶν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου καὶ ἄλλων κτισμάτων εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν κλιτὸν τῆς ἀκροπόλεως.

Ἀντὶ τῆς ἀνυπομονησίας καὶ τῆς αὐταρχικότητος τοῦ Schliemann, ὁ Τσούντας ἔφερεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τὴν ὑπομονήν, τὴν ταπεινοφροσύνην, τὴν προσήρριαν καὶ τὸ μειλίχιον τοῦ ὕφους, ἀρετὰς αἱ ὁποῖαι τὸν καθίστων αὐτάδελφον ἀκόμη καὶ τῶν χωρικῶν ἐργατῶν του.

Τὸν ὑπὸ τοῦ Τσούντα ἀνασκαφέντα χῶρον ἠρεύνησε πληρέστερον καὶ ἐμελέτησε συστηματικῶς ὁ ἀείμνηστος Alan B. Wace μὲ μεγάλας διακοπὰς ἀπὸ τοῦ 1919 μέχρι τοῦ 1957. Καὶ οἱ δύο ἀνέσκαψαν ἀριθμὸν τάφων ἐγκατεσπαρμένων εἰς τοὺς λόφους τῶν Μυκηνῶν καὶ ἀνεκάλυψαν ἄφθονα καὶ πολύτιμα κτερίσματα, τὰ ὁποῖα ἐπέτρεψαν τὴν μελέτην τῶν ταφικῶν ἐθίμων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἀκόμη δὲ ὁ Wace ἔφερεν εἰς φῶς ὁμάδα κτισμάτων, γνωστὴν ὡς οἰκίας τοῦ λαδεμπόρου, τῶν σφιγγῶν καὶ τῶν ἀσπίδων, εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθη μία ἀκόμη οἰκία ἀπὸ τὸν ἀείμνηστον Νικόλαον Βαρδελῆν, εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως ἀπόστασιν.

Ἠκολούθησαν αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι τῆς Ὑπερησίας Ἀναστηλώσεων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ὑπὸ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τοῦ συναδέλφου καθηγητοῦ κ. Ἀναστασίου Ὁρλάνδου καὶ τοῦ τότε διευθυντοῦ Δρος Εὐσταθίου Στίκα. Τὰ κρημνισμένα τείχη καὶ αἱ Πύλαι ἀπέκτησαν καὶ πάλιν τὴν κυκλωπεῖαν των μορφὴν καὶ ἀκατάλυτον ἰσχύν· καὶ τώρα ἐξακολουθοῦν νὰ ἐντυπωσιάζουν φίλους καὶ ἐχθρούς.

Ἄλλὰ καὶ ὁ θολωτὸς τάφος ὁ λεγόμενος τῆς Κλυταιμίστρας ἐπανέκτησε τὴν ἀρχικὴν του κομψὴν καὶ ἀνάλαφρον μορφήν. Αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸν θολωτὸν αὐτὸν τάφον ἐγένοντο αἰτία νὰ εὐρεθῇ ὁ Ταφικὸς Κύκλος Β, ὁ ὁποῖος ἀνεσκάφη ἀπὸ τοῦ 1952 μέχρι καὶ τοῦ 1955 ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τοῦ ἀειμνήστου Ἰωάννου Παπαδημητρίου καὶ ἐμοῦ, μὲ τὴν βοήθειαν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἀειμνήστων συναδέλφων Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου καὶ Σπυρίδωνος Μαρινάτου. Ἡ ἀνασκαφή τοῦ δευτέρου ταφικοῦ Κύκλου ἀνεβίωσε τὰς ἡμέρας δόξης τὰς ὁποίας ἀπῆλυσαν αἱ Μυκῆναι εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Schliemann καὶ ἤνοιξε νέαν περιόδον ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης, ἣ ὁποία συνεχίζεται ἀκόμη καὶ σήμερον.

Κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἀπεκαλύφθη πλήρως ἀπὸ ἡμᾶς πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τὸ θρησκευτικὸν Κέντρον τῶν Μυκηνηῶν μὲ τοὺς ναοὺς του, τοὺς βωμοὺς του, τὸ ὑπόγειον δωμάτιον μὲ τὸν ἀποθήτην τῶν πηλίνων ἀγαματίων καὶ τὸν ναῦσκον μὲ τὰς τοιχογραφίας, τὰ ὁποῖα ἀνεῦρεν ὁ William Taylour καὶ οἱ συνεργάται του.

Τὰ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντα λείψανα παρέχουν μίαν καταπληκτικὴν καὶ δαιδαλώδη εἰκόνα, προκαλοῦσαν δέος. Συγχρόνως ὁμως παρέχουν ἐξηκριβωμένας πληροφορίας διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς μητροπόλεως αὐτῆς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν πρῶτον χρυσοῦν αἰῶνα τῆς σταδιοδρομίας της. Τὰ δαιδαλώδη αὐτὰ λείψανα διήνοιξαν τὸν ὀρίζοντα τῆς ζωῆς τοῦ κέντρου τούτου τῆς δημιουργίας καὶ μετετόπισαν τὴν ἀρχὴν της ἀπὸ τῶν χρόνων τοὺς ὁποίους διέσωσεν ἡ παράδοσις, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μυθολογουμένου Περσέως, εἰς τοὺς πρῶτους χρόνους τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 1400 π. Χ. εἰς τὸ 2500 π. Χ. Κάθε σπιθαμὴ γῆς, τὴν ὁποίαν ἡ σκαπάνη τοῦ ἀρχαιολόγου ἀφαιρεῖ συστηματικῶς ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ λόφου της, ἀποτελεῖ σελίδα ἱστορικοῦ βιβλίου πὸν μᾶς μεταφέρει εἰς τὸ ἀπώτερον παρελθὸν τῶν Μυκηνηῶν καὶ ὅλαι αἱ προσπάθειαι ὁμοῦ ἐπιτυγχάνουν νὰ ἐξιστορήσουν βῆμα πρὸς βῆμα τὰ κλέα τῶν ἀνδρῶν της, τὰ κατορθώματα τὰ ἱστορικά, τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ ἐκπολιτιστικὰ τῶν προγόνων, συγχρόνων καὶ ἐπιγόνων τοῦ Ἀγαμέμνονος. Σπανίως ἐπιστημονικῆ ἔρευνα, ἀκόμη καὶ ἐὰν ἔχη διάρκειαν ἑκατὸν ἔτων, παρέσχε τόσον πλούσια ἀποτελέσματα.

Ἐντυπωσιακὰ βέβαια καὶ διδακτικώτατα εἶναι τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα. Τὰ θεόρατα τείχη μὲ τὰς μεγαλιθικὰς πύλας των ἐθάμβωσαν ἀκόμη καὶ τοὺς τεχνίτας τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Αὐτοὶ τὰ ἀπέδωσαν εἰς κτίστας μὲ ὑπερφυσικὰς δυνάμεις, εἰς τοὺς Κύκλωπας· καὶ ὅταν ἀπλῶς βλέπωμεν τὰ κατασκευάσματα αὐτά, χωρὶς καὶ νὰ τὰ μελετῶμεν, δικαιολογοῦμεν τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτόν. Δὲν θὰ ἐπιμείνω

εις περισσοτέρας λεπτομερείας διὰ τὸ μεγαλιθικὸν μεγαλοῦργημα τῶν τειχῶν, τῆς Πύλης τῶν Λεόντων, οὔτε ἀκόμη καὶ διὰ τὰ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ δημιουργήματα τῶν Μυκηναίων, διότι εἶναι τόσον γνωστὰ καὶ διότι ἀπλῆ περιγραφή των θὰ ἐξαντλήσῃ τὸν διαθέσιμον διὰ τὴν ὁμιλίαν χρόνον. Τὸ ἀνάκτορον τῶν Ἀτρειδῶν μὲ τὰς τελευταίας ἐρεῦνας ἀποκαθίσταται εἰς τὴν ἀρχικὴν του δόξαν. Τὸ μέγαρόν του μὲ τὴν αὐλήν, τὴν αἴθουσαν, τὸν πρόδομον καὶ τὸν δόμον μὲ τὴν κεντρικὴν του μεγάλην ἐστίαν ἀπετέλεσε καὶ ἀποτελεῖ θέμα διδασκαλίας εἰς Πανεπιστήμια καὶ Πολυτεχνεῖα ἀνὰ τὸν κόσμον, ἀφ' ὅτου ὁ διδάσκαλος Τσουντας τὸ ἔφερεν εἰς φῶς. Ἀκόμη καὶ κατόπιν τῶν ἐρευνῶν τοῦ Wace ἐπιστεύετο καὶ ἐδιδάσκετο ὅτι τὸ ἀνάκτορον κατελάμβανε μόνον τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως. Αἱ ἀπὸ τοῦ 1960 ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι ἐπεξετείνεται καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ λόφου καὶ περιελάμβανε πτέρυγα τῶν καλλιτεχνῶν, ἀνατολικὴν πτέρυγα ἴσως τῶν προγυμνασίων, δωμάτια ὑπηρεσίας καὶ ὑπόγεια διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τοῦ πλούτου τοῦ ἄρχοντος. Τώρα γνωρίζομεν ὅτι ἦτο τὸ μεγαλύτερον κτίσμα τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἀνάκτορον ἀντάξιον τῆς φήμης, τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης τῶν Ἀτρειδῶν.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλα σπουδαῖα κτίρια ἀρχόντων περιεκλείοντο εἰς τὴν ἀκρόπολιν, διδακτικὰ διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐπίδοσιν τῶν χρόνων.

Μεταξὺ τῶν ἐρειπωμένων κτισμάτων καὶ εἰς τοὺς τάφους εὐρέθησαν ἔργα τέχνης, τὰ ὅποια προκαλοῦν τὸν θαυμασμόν τοῦ κόσμου. Ἐπίλεκτον θέσιν εἰς τὴν ομάδα τῶν εὐρημάτων αὐτῶν κατέχουν τὰ κτερίσματα τῶν λακκοειδῶν τάφων τῶν Μυκηναίων, τὰ ὅποια πλουτίζουν τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν. Ἄν καὶ τὰ κτερίσματα αὐτὰ εἶναι πολὺ γνωστὰ θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ προβάλω μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ ταφικοῦ Κύκλου Α, ὁ ὁποῖος ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Schliemann πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν, ἔχομεν ἀφθονίαν χρυσῶν κοσμημάτων καὶ κυπέλλων. Γνωσταὶ εἶναι αἱ χρυσαῖ προσωπίδες, τὰ θαυμαστὰ ἐγχειρίδια μὲ ἐμπαιστικὴν διακόσμησιν θήρας λεόντων καὶ κνηγίου αἰλουροειδῶν παρὰ τὸν Νεῖλον, τὰ πολλὰ καὶ ἐπιβλητικὰ ξίφη μὲ λαβὰς ἀξιοθαυμάστους. Ἄλλὰ καὶ ξίφος μὲ χρυσοῦν λαβὴν ἔχομεν καὶ ἀπὸ τὸν Κύκλον Β, καὶ χρυσοῦς κοσμήματα μὲ ὠραιότητα διακόσμησιν ἐκφορικὴν, τὸ ὑπέροχον φιαλίδιον τῆς νήσσης ἐξ ὄρειας χρυστάλλου καὶ τὴν φυσικωτάτην προτομὴν Μυκηναίου ἄρχοντος σκαλισμένην εἰς μικρὰν ἐξ ἀμεθύστου πῦφον (μεγίστη διάμετρος μόνον 0,0096 μ.).

Μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια εὐρέθησαν, πρωτεύουσιν θέσιν κατέχουν τὰ ἀγγεῖα, ἀπλᾶ καὶ γραπτὰ. Τὰ ἄγραφα μὲ τὰ κανονικὰ των σχήματα, τὰ γραπτὰ μὲ τὴν ποικιλίαν τῆς διακοσμήσεως καὶ τὰ ζωντανὰ των χρώματα, μᾶς παρέχουν πλήρη εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως τῆς τέχνης καὶ τῶν ἐπιδράσεων ἀπὸ τὴν Κρήτην καὶ τὰς Κυκλάδας καὶ εἶναι εὐγλωττοὶ μάρτυρες τῆς μεταλαμπα-

δούσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ πέραν τοῦ Αἰγαίου εἰς τὰς χώρας τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Βεβαίως σπουδαιότητα συμβολῆν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, τὴν κεραμεικὴν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ἐπίδοσιν τῶν Μυκηναίων παρέσχον καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ ἄλλων θέσεων ἰδίᾳ τῆς Κρήτης, ὅπου ἡ ἀνεύρεσις τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ ὑπὸ τοῦ Evans ἐγένετο πραγματικὴ ἀποκάλυψις τοῦ ὕψους εἰς τὸ ὁποῖον ἔφθασεν ὁ προϊστορικὸς τῆς νήσου πολιτισμὸς καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὰ εὑρεθέντα μικρότερα ἀντικείμενα καταλέγονται χρυσαὶ δακτυλίδια καὶ ἐγγεγλυμμένοι ἡμιπολύτιμοι λίθοι. Πλὴν τῆς καλλιτεχνικῆς τῶν ἀξίας τὰ μικροτεχνήματα αὐτὰ φωτίζουν ἐν ἀπὸ τὰ σπουδαῖα κεφάλαια τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων τῶν Μυκηναίων, τὸ κεφάλαιον τῆς μυκηναϊκῆς θρησκείας, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἐνδιατρίψω ἐπ' ὀλίγον.

Ὁ Schliemann δὲν ἠσχολήθη μὲ τὴν ὄψιν αὐτὴν τῆς ζωῆς τῶν Μυκηναίων, διότι τὰ εὑρήματά του δὲν τὸ ἐπέβαλλον καὶ διότι ἐπίστευεν ὅτι οἱ Θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου ἐβασίλευον καὶ εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ ἐλατρεύοντο κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν, ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Καὶ εἰς τοῦτο δὲν εἶχεν ἄδικον.

Ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος Τσουντας ἔθεσε τὰ πρῶτα θεμέλια καὶ εἰς τὴν περὶ θρησκείας τῶν Μυκηναίων μελέτην, ἣ ὁποία προήχθη σπουδαίως ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Sir Arthur Evans καὶ τοῦ Martin P. Nilsson.

Βασικὴν θέσιν εἰς τὴν μελέτην αὐτὴν κατέχει γραπτὴ ἐξ ἀσβεστοκονιάματος πινακὶς εὑρεθεῖσα ὑπὸ τοῦ Τσουντα τὸ 1886 εἰς τὸ νῦν γνωστὸν ὡς ἄδυτον τοῦ ναοῦ Γ τῆς δυτικῆς κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων. Ἡ γραπτὴ παράστασις ἔχει τόσον φθαρῆ, ὥστε σήμερον εἶναι δύσκολον νὰ διακρίνωμεν τὰ εἰκονιζόμενα εἰς αὐτὴν πρόσωπα. Ὑπὸ τὰς ὀδηγίας τοῦ Rodenwaldt ὁ καλλιτέχνης Gilliéron Père ἀντέγραψε τὰ ἔχγη τὰ ὁποῖα ἦσαν καταφανῆ εἰς τοὺς χρόνους του, αὐτὴν δὲ τὴν ἀντιγραφὴν προβάλλω ἐδῶ. Εἰς τετράπλευρον ἔδαφος περιοριζόμενον ἀπὸ γραμμικὸν περιθώριον, πὸ ἴσως παριστᾶ κτιστὸν περίβολον, ἐγράφησαν, εἰς στάσιν λατρευτικὴν, δύο γυναικῆς ἐκατέρωθεν ὀκτωσχήμου ἀσπίδος. Ὑπεράνω καὶ κάτω τῶν κύκλων τῆς ἀσπίδος ἔχγη λευκοῦ χρώματος ἡρμηνεύθησαν ὡς ὑπολείμματα γυναικειᾶς κεφαλῆς καὶ γυναικείων ποδῶν. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι εἰς τὴν παράστασιν ἔχομεν τὴν ἀπεικόνισιν εἰδώλου τῆς Θεᾶς τοῦ πολέμου καὶ τῆς νίκης, πρὸς τὴν ὁποῖαν προσεύχονται αἱ γυναῖκες. Ἀμφίκωλος βωμὸς φανερώνει τὴν ἱερότητα τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς ἀνήκει εἰς ἱερὸν τέμενος.

Εἰς τὰς πινακίδας τῆς Πύλου ἀναφέρονται τμήματα γῆς τὰ ὁποῖα νέμονται ὁ Φάναξ καὶ ὁ λαβαγέτας, ὁ ἀνώτατος ἄρχων τοῦ τόπου καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν στρα-

τευμάτων. Τὰ τμήματα αὐτὰ ἀποκαλοῦνται *τεμένη*. Καὶ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη *τεμένεα* δίδονται εἰς ἀνωτάτους ἄρχοντας ὡς μέρος «τιμῆς βασιληΐδος» καὶ εἰς σημαίνοντα ἄτομα ὡς ἀνταμοιβή δι' ἐξεχούσας ὑπηρεσίας πρὸς τὴν πατρίδα. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀναφέρονται καὶ *τεμένεα* τῶν θεῶν, ὑπαίθρια ἱερὰ πὸν περιεῖχον καὶ βωμούς. Ὁ πατὴρ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων μεταβαίνει εἰς τὴν πολυπίδακα Ἰθὴν, τὴν μητέρα τῶν θηρῶν «ἐνθα τέ οἱ τέμενος βωμός τε θυήεις» (*Ἰλιάς Θ*, 47 - 48), καὶ ἡ φιλομειδῆς Ἀφροδίτη, ἀφοῦ ἀπεκαλύφθη ἢ μετὰ τοῦ Ἀρεως συμπαιγνία, κατέφυγεν εἰς τὴν Πάφον «ἐνθα δὲ οἱ τέμενος βωμός τε θυήεις» (*Ὀδύσσεια θ*, 362 - 363). *Τεμένη*, δηλαδὴ ὑπαίθρια ἱερὰ, ὑπῆρχον καὶ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν. Βεβαίως ταῦτα δὲν διεσώθησαν λόγῳ τοῦ χαρακτῆρός των ἀλλὰ ἡ ὑπαρξίς των ἀποδεικνύεται, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τὴν γραπτὴν πινακίδα καὶ ἀπὸ ἄλλας παραστάσεις χαραγμένας εἰς μικροτεχνήματα τῆς ἐποχῆς, εὑρεθέντα εἰς διαφόρους μυκηναϊκὰς περιοχάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Μυκῆνας. Δύο τούτων, ἀπὸ τὰς Μυκῆνας θὰ ἀναφέρω ἐδῶ.

Εἰς τὴν σφενδόνην χρυσοῦ δακτυλίου, τὸν ὁποῖον μὲ ἄλλα πολύτιμα ἀντικείμενα ἀνεῦρεν ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Schliemann Δροσινὸς τὸ 1877 εἰς θησαυρὸν πηλοσίων τοῦ ταφικοῦ περιβόλου Α καὶ τὸν ὁποῖον ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον ὁ Schliemann, ἔχομεν ὄχι μόνον ἀριστούργημα τορευτικῆς, ἀλλὰ καὶ λαμπρὰν παράστασιν λατρείας εἰς ἱερὸν τέμενος. Δένδρον πολύφυλλον ὑψοῦται εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς παραστάσεως· κάτω ἀπ' αὐτὸ κάθεται ἡ θεὰ τῶν δένδρων καὶ τῆς βλαστῆσεως. Κρατεῖ ἄνθη, τὰ ὁποῖα τῆς προσέφερε προσερχομένη γυνή. Δευτέρα γυνὴ ἀκολουθεῖ μὲ ἄνθη. Πρὸ τῆς θεᾶς φαίνεται καθαρὰ βωμὸς ἐκ λίθων, ἔρμα - *cairn*, καὶ κορασίς κρατοῦσα ἄνθη. Δευτέρα μικρὰ κορασίς ὑψώνει τὰς χεῖρας ὀπισθεν τῆς θεᾶς. Μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς πρώτης γυναικὸς ἐχαράχθη διπλοῦς πέλεκυς, πέραν δὲ αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ὀκτώσχημος ἀσπίς, τὸ εἶδωλον τῆς θεᾶς τοῦ πολέμου, παράλληλον πρὸς τὸ εἰκονιζόμενον εἰς τὴν γραπτὴν πινακίδα, τὴν ὁποίαν εἶδομεν. Τριπλῆ κυματοειδῆς γραμμὴ παριστᾷ τὸν οὐράνιον ὀρίζοντα· τὸ ἱερὸν δένδρον, ὁ κύκλος τοῦ ἡλίου καὶ ἡ μῆνη ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ σκηνὴ εἶναι ὑπαίθριος. Εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν ἐτέθησαν, στοιχηδόν, κεφαλαὶ μεγάλων ζώων συμβολίζουσαι τὰ θυσιασθέντα ζῶα. Προφανῶς αἱ κεφαλαὶ αὐταὶ ἦσαν καθηλωμένα εἰς τὸν τοῖχον, ὁ ὁποῖος περιέβαλλε τὸ ὑπαίθριον ἱερὸν καὶ ὁ ὁποῖος παρελείφθη.

Μοναδικὸν ἱερὸν εἶναι ἐγγεγλυμμένον ἐπὶ χρυσοῦ δακτυλίου εὑρεθέντος ὑπὸ τοῦ Τσουντα εἰς τὰς Μυκῆνας τὸ 1895. Δύο γυναῖκες, εἰς λατρευτικὴν στάσιν, εἰκονίζονται εἰς κατάφροντον περικλειστον χώρον, τοῦ ὁποῖου ἡ εἴσοδος εἶναι χαμηλὰ εἰς τὸ μέσον τῆς εἰκόνας. Ἀπὸ τὴν εἴσοδον αὐτὴν δρομίσκος, ὑποδεικνυόμενος ἀπὸ σειρὰν τελειῶν, φέρει εἰς τὴν κορυφὴν καὶ εἰς μικρὸν κλειστὸν κτίσμα, εἰς βωμόν,

πέραν τοῦ ὁποίου φέρονται δένδρα. Πρὸς τὸν βωμὸν καὶ τὴν πηγὴν ὕδατος, τὸ ὁποῖον κατέρχεται ἀπὸ τὸ κρημνῶδες ἔδαφος εἰς δύο κλιμακωτὰ σκέλη, στρέφονται αἱ λατρεύουσαι γυναικες. Ἡ παράστασις αὐτὴ ἐπὶ δακτυλίῳ, φιλοτεχνηθεῖσα πρὸς τὸ τέλος τοῦ 15^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἀντιστοιχεῖ κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον πρὸς τὴν περιγραφὴν τῆς τυκτῆς λεγομένης κρήνης τῆς Ἰθάκης, ποῦ εὑρίσκομεν εἰς τὴν Ὀδύσειαν. Ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Εὐμαιὸς — λέγει ὁ ποιητής :

« Ἄλλ' ὅτε δὴ στείχοντες ὕδὸν κάτα παιπαλόεσσαν
 ἄστεος ἐγγὺς ἔσαν καὶ ἐπὶ κρήνην ἀφίκοντο
 τυκτὴν καλλίροον, ὅθεν ὕδρευόντο πολῖται,
 τὴν ποίησ' Ἰθακὸς καὶ Νήριτος ἠδὲ Πολύκτωρ·
 ἀμφὶ δ' ἄρ' αἰγείρων ὕδατοτρεφῶν ἦν ἄλσος,
 πάντοσε κυκλοτερές, κατὰ δὲ ψυχρὸν ῥέεν ὕδωρ
 ὑψόθεν ἐκ πέτρης· βωμὸς δ' ἐφύπερθε τέτυκτο
 νυμφάων, ὅθι πάντες ἐπιρρέζεσκον ὕδιται. »

(ο, 204 - 211)

Τὰ μικροτεχνήματα παρέχουν σαφεῖς πληροφορίες διὰ τὴν ὑπαρξιν ναῖσκων καὶ τεμενῶν μὲ βωμούς. Ἄλλὰ καὶ κατάλοιπα θρησκευτικῶν κτισμάτων ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, σπουδαιότερα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ ἀποτελοῦντα τὸ θρησκευτικὸν Κέντρον τὸ ἀποκαλυφθὲν εἰς τὴν δυτικὴν κλιτὸν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων. Εἰς τὴν συνεδριαν τῆς Ἀκαδημίας τῆς 18ης Ἀπριλίου τοῦ 1972 παρουσίασα τὰ μέχρι τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Κέντρον. Πρὸς τούτους ὁ William Taylour μὲ δύο ἐκθέσεις του, δημοσιευθεῖσας εἰς τὸ περιοδικὸν *Antiquity*, παρουσίασε τὰ ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μου, ἀποκαλυφθέντα τμήματα τοῦ Κέντρον καὶ τὰ εἰς αὐτὰ ἀνευρεθέντα σπουδαιότατα ἔργα. Τὸν Αὐγούστου τοῦ 1975 συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς περιοχῆς καὶ ἀπεδείχθη ὅτι κεντρικὸν στοιχεῖον ἀποτελεῖ ναὸς ὑστερομυκηναϊκῶν III B - 2 χρόνων, τοῦ 13^{ου} δηλαδὴ π. Χ. αἰῶνος, περιλαμβάνων πεταλόσχημον βωμὸν καὶ ὀγκόλιθον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐσφαγιάζοντο τὰ προσφερόμενα εἰς τὴν θεότητα θύματα. Εἰς τὸν ναὸν αὐτὸν ἔφερεν ἐπιβλητικὴ πομπικὴ ὁδός, ἡ ἀρχὴ τῆς ὁποίας ἐκλείετο διὰ θύρας, πρὸς τὴν ὁποίαν ἔφερε δρόμος καὶ μεγαλοπρεπῆς κλιμαξ. Παρὰ τὴν πομπικὴν ὁδὸν καὶ πρὸ τῆς ὄψεως τοῦ ναοῦ ὑπῆρχε καὶ τετράπλευρος βωμὸς, λείψανα τοῦ ὁποίου διεσώθησαν καὶ περιεγράφησαν εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς Ἀκαδημίας.

Ἡ ὑπαρξὶς τετραπλεύρων βωμῶν εἰς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἀποδεικνύεται ἀπὸ παραστάσεις των ἐπὶ δακτυλίων καὶ ψήφων ἀπὸ διαφόρους περιοχάς, ἰδίᾳ ὅμως

ἀπὸ τὴν παράστασιν ἐπὶ πλακιδίου ἐξ ὑαλομάζης εὐρεθέντος ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα εἰς τὸν θολωτὸν τάφον, τὸν λεγόμενον τῶν δαιμόνων. Δύο ζεύγη ζωομόρφων δαιμόνων κρατοῦν σπονδικὰς πρόχους, ἔτοιμοι νὰ χύσουν σπονδὴν ἐπὶ τετραπλεύρου μονολιθικοῦ ἴσως βωμοῦ.

Εἰς δεύτερον πλακίδιον ἐξ ὑαλομάζης, καὶ αὐτὸ εὔρημα τοῦ Τσοῦντα, ζωομορφοὶ δαίμονες ἐτοιμάζονται νὰ κάμουν σπονδὴν πρὸ βωμοῦ σχηματισθέντος ἀπὸ σωρὸν λίθων. Ὅμοιοι βωμὸν ἀπὸ σωρὸν λίθων διεκρίναμεν καὶ εἰς τὴν παράστασιν τῆς σφενδόνης τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνηῶν. Καὶ τρίτον πλακίδιον εὐρέθη ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεικονίζονται ζωομορφοὶ δαίμονες ἔτοιμοι νὰ κάμουν σπονδὴν πλησίον βωμοῦ κυκλικοῦ. Ἡ ἀναγνώρισις κυκλικοῦ βωμοῦ εἰς τὸ κιονόσχημον κεντρικὸν στοιχεῖον ἐπιβεβαιοῦται ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψιν, τὸ 1972, τοῦ μεγάλου κυκλικοῦ βωμοῦ εἰς τὸ θρησκευτικὸν Κέντρον τῶν Μυκηνηῶν. Εἶναι κατεσκευασμένος ἀπὸ πηλὸν καὶ μικροὺς ἀργοὺς λίθους, ἔχει ὕψος 0.68 μ. καὶ διάμετρον 1.40 μ. Ἡ ἐπίχωσις πρὸ τὸν περιέβαλλε περιεῖχε πολλὴν τέφραν, ὅστ᾽ αὐτῶν μικρῶν ζώων πρὸ δὲν παρουσιάζουν ἴχνη πυρᾶς καύσεως καὶ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα θέτουν τὴν ἀρχικὴν χρῆσιν τοῦ βωμοῦ εἰς YE III B-2 χρόνους, ἥτοι ὀλίγον μετὰ τὰ μέσα τοῦ 13ου π. Χ. αἰῶνος. Ἀπὸ τὰ ὄστρακα τὰ σπονδαιότερα ἀνήκουν εἰς δύο ἀγγεῖα. Τὸ ἓν εἶναι σπονδικὴ φιάλη, χρησιμοποιοηθεῖσα εἰς τελετὰς περὶ τὸν βωμὸν. Τὸ δεύτερον καὶ σπονδαιότερον εἶναι τριποδικὸν κυλινδρικὸν ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαλέσωμεν πωξίδα καὶ τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν διεσώθη πλήρως. Τὰ τεμάχιά του εὐρέθησαν εἰς τρεῖς διαφόρους περιόδους τῆς ἀνασκαφῆς εἰς διάστημα τριῶν ἐτῶν. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ἔχει γραφῆ λέων πρὸ δὲν διασφύζεται καὶ τόσον καλά. Ἐπὶ τῆς ἐτέρας ἔχει γραφῆ, κατὰ τρόπον πραγματικὰ ἀριστοτεχνικόν, σφίγξ τύπου μοναδικοῦ, καλλιγραφικοῦ θὰ ἔλεγε κανεὶς. Ἀξιοσημείωτον ἐπίσης εἶναι τὸ πτηνὸν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ τὸν σκώληκα, ἴσως, πρὸ κρατεῖ εἰς τὸ ράμφος.

Ὁ κυκλικὸς βωμὸς προφανῶς ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς ἐγκαταστάσεις, τὰς ὁποίας ἀπεκάλυψεν ὁ Taylor. Τελικὰ πορίσματα σχετικὰ μὲ τὴν συναφείαν αὐτὴν πρέπει νὰ ἀναβάλωμεν μέχρις ὅτου δημοσιευθῇ ἡ πλήρης μελέτη τῆς ἐργασίας τοῦ Taylor, δυνάμεθα ὅμως νὰ ἴδωμεν ἐν ἀπὸ τὰ περίεργα πηλίνα εἰδῶλα πρὸ εὐρέθησαν εἰς ὑπέργειον ἀποθέτην εἰς τὸ δωμάτιον τῶν εἰδώλων. Εἰς τὰ εἰδῶλα αὐτὰ ὁ Taylor βλέπει ὁμοιώματα θεῶν καὶ θεαινῶν, ἀλλὰ πιστεύω ὅτι εἶναι ἀποτρόπαια, χρησιμοποιούμενα διὰ τὴν ἀποτροπὴν τῶν κακῶν πνευμάτων, νόσων καὶ ἐχθρῶν. Τὰ ἀποτρόπαια αὐτὰ οἱ Μυκηναῖοι περιέφερον μὲ πομπήν, ὅποτε ἐπεζητεῖτο ἡ ἀποτροπὴ δεινῶν. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κέντρον εὐρέθη καὶ συνε-

κολλήθη ἐφέτος ἐν ἀκόμη ἀγγειόσχημον εἶδωλον. Φαίνεται ὅτι κατὰ γενομένην περιφορὰν τῶν εἰδώλων τούτων πρὸς τὸ τέλος τοῦ 13ου π. Χ. αἰῶνος εἰς ἀτύχημα πρὸ τῆς θύρας τῆς πομπικῆς ὁδοῦ τὸ σκεῦος ἐθραύσθη καὶ ἀπερρίφθη. Δυστυχῶς τὸ στόμιον τοῦ σκεύους, εἰς σχῆμα γυναικείας κεφαλῆς, ἦτο τὸ θραυσθὲν τμήμα καὶ τοῦτο δὲν διεσώθη. Τὸ ὑπολειφθὲν ἀγγεῖον, ἔχει ὕψος 0.36 μ. καὶ φέρει πλουσίαν γραπτὴν διακόσμησιν μελανοῦ στιλπνοῦ χρώματος. Παριστᾷ γυναικείαν μορφήν ἢ ὁποῖα φέρει τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐνῶ οἱ βραχίονες καὶ πῆχεις ἔχουν δηλωθῆ πλαστικῶς, τὰ δάκτυλα τῶν χειρῶν ἔχουν ἀποδοθῆ μὲ χρῶμα. Φυτικά κοσμήματα καλύπτουν τὴν ἐπιφάνειαν ἐνῶ εἰς τὰ πλάγια ἐγράφη διπλοῦν φλογόσχημον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἴσως παριστᾷ ζεῦγος ἱερῶν κεράτων. Τὸ μοναδικὸν τοῦτο σκεῦος πρέπει νὰ μελετηθῆ ἀκόμη, διότι διατηρεῖ σπουδαῖα στοιχεῖα τῆς λατρείας τῶν Μυκηναίων.

Μὲ τὰ νεώτατα εὐρήματα ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν Κέντρον πρέπει νὰ συνδεθῆ καὶ ἐν παλαιὸν εὐρημα, μία ὀλόγλυφος κεφαλὴ ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα, πὺν εὐρέθη ὑπὸ τοῦ Τσουντα τὸ 1896. Συνήθως λέγεται ὅτι εἶναι κεφαλὴ σφιγγὸς καὶ μόνον ὁ Evans τὴν ἐδέχθη ὡς κεφαλὴν τῆς Μεγάλης Μινωικῆς Θεᾶς. Τὸ σπουδαῖον εἶναι ὅτι αὐτὸ τὸ ὀλόγλυφον ἔργον εὐρέθη εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ θρησκευτικοῦ Κέντρον τῶν Μυκηναίων, πιστεύω δὲ ὅτι ἀπεικονίζει θεάν, τὴν Μυκηναϊκὴν Ἥραν ἴσως. Λατρεία τῆς Ἥρας εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰς πινακίδας τῆς Πύλου. Εἰς αὐτὰς ἀναφέρεται ἡ Ἥρα μετὰ τῶν ἄλλων Ὀλυμπίων θεῶν, τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ Διὸς, τοῦ Ἑρμοῦ. Ἀκόμη εἰς τὰς πινακίδας ἀναφέρονται καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν προσφερόμενα ἀφιερῶματα. Ἡ ἀνάμνησις τῆς λατρείας τῆς Ἥρας εἰς μυκηναϊκοὺς χρόνους διειρηθῆ φαίνεται εἰς τὴν παράδοσιν καὶ εἰς τὴν Ἰλιάδα ἢ θεὰ αὐτὴ κατατάσσει τὰς Μυκήνας μετὰ τῶν τριῶν φιλιτάτων εἰς αὐτὴν πόλεων :

« . . . ἐμοὶ τρεῖς μὲν πολὺ φίλταται εἰσι πόλεις,
Ἥρα γός τε Σπάρτη τε καὶ εὐρυάγνια Μυκῆνη.»
(Δ, 51 - 52)

Πρὸς τούτοις ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ σχετικὴ ὁμοιότης τοῦ διαδήματος τῆς μυκηναίας κεφαλῆς πρὸς τὸν παραδοσιακὸν ἐκ φύλλων πόλον ἢ διάδημα, τὸ ὁποῖον φέρει ἢ ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ τῆς Ἥρας ἐκ τοῦ Ἡραίου ἴσως τῆς Ὀλυμπίας. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ ἐκ κονιάματος κεφαλὴ τῶν Μυκηναίων ἀνήκει εἰς ἄγαλμα θεᾶς, τῆς θεᾶς Ἥρας.

Πάντως ἡ ἐκ κονιάματος κεφαλὴ τῶν Μυκηναίων εἶναι σπουδαιότατη, διότι εἶναι τὸ μόνον ὀλόγλυπτον ἔργον φυσικοῦ σχεδὸν μεγέθους τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Κυρίαί καί Κύριοι,

«Τήν 7ην Αὐγούστου 1876», γράφει ὁ Schliemann εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του, «ἡ κυρία Schliemann καί ἐγὼ ἐποπτεύαμεν τὰς ἀνασκαφὰς ἀπὸ πρῶτας μέχρις ἐσπέρας καί ὑπεφέραμεν πολὺ ἀπὸ τὸν κατακαίοντα ἥλιον καί τὸν ἀκαταπαύστως πνέοντα ἄνεμον, πὸν ἐκτοξεύει τὰ χρώματα εἰς τοὺς φλογισμένους ὀφθαλμούς μας καί τοὺς φλογίζει ἀκόμη περισσότερον. Παρ' ὅλας τὰς ἐνοχλήσεις ὁμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῇ τις κατὰ περισσότερον ἐνδιαφέρον, ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνασκάπτῃ μίαν προϊστορικὴν πόλιν ἀθανάτου δόξης, ὅπου σχεδὸν κάθε ἀντικείμενον, ἀκόμη καί τὰ μικρὰ τεμάχια ἀργείων ἀποκαλύπτουν μίαν νέαν σελίδα τῆς ἱστορίας».

Εἰς αὐτὰ προσέθεσεν ὁ διδάσκαλος Χρηστος Τσουντας τὸ 1893: «Οἱ ἡρωϊκοὶ χρόνοι ἐθεωροῦντο κείμενοι πέραν τῶν ὀρίων, μέχρι τῶν ὁποίων τὸ ὄμμα τοῦ ἐρευνητοῦ δύναται νὰ εἰσδύσῃ, σχεδὸν δηλαδὴ ἐθεωροῦντο διὰ παντὸς τεθαμμένοι ἐν τῷ σκότει τῶν πρὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν αἰώνων. Πρὸ δεκαῆς ἢ δεκαεπτὰ ἐτῶν ὁμως δι' ἀπροσδοκῆτων ἀνακαλύψεων ἡ ἡρωϊκὴ ἐποχὴ ἤρχισε νὰ διαφωτίζηται καί τὸ περιβάλλον αὐτὴν σκότος ἤρχισε νὰ διαλύηται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, σήμερον δὲ πιστεύομεν, ὅτι αἱ περὶ αὐτῆς γνώσεις ἡμῶν ἔφθασαν εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥστε νὰ δυνάμεθα ἐν πεποιθήσει νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἰς τὸ βιβλίον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἐκεῖ ὅπου πρότερον περιῖπταντο ἐν νεφέλαις ποιητικῆς φαντασίας σκιαὶ μυθικαί, προσετέθη κεφάλαιον ὀλόκληρον ἀληθοῦς ἱστορίας, κεφάλαιον ἐν τῷ ὁποίῳ ἐλλείπουσι μὲν ἀκόμη σχεδὸν ἐντελῶς ὀνόματα, ἀντ' αὐτῶν ὁμως πλημμυροῦσι τὰ πράγματα».

Εἰς τὰς Μυκήνας καί εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς περιοχάς, ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ διδασκάλου εἰς τὸ βιβλίον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ προστίθενται καί ἄλλα κεφάλαια, φέρονται εἰς φῶς καί ἄλλα «πράγματα» πὸν ἀνήκουν εἰς τὴν προγονικὴν μας κληρονομίαν, κληρονομίαν ἐπίζηλον, ἡ ὁποία μᾶς ἐπιβάλλει νὰ τὴν πλουτίζωμεν διαρκῶς μὲ νέας ἐργασίας, μὲ νέα ἔργα ἀνασκαφικά, μὲ νέα ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα. Αὐτὰ καί μόνον αὐτὰ, κτήματα ἐσαεῖ, ἐξασφαλίζουν θέσιν φωτεινὴν εἰς τὸ διεθνὲς ἐπιστημονικὸν πεδῖον, ἴσως δὲ καί εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν πάνθεον.

Κυρίαί καί Κύριοι,

Ἐλπίζομεν καί ἂς εὐχηθῶμεν ὅτι ἡ δευτέρα ἑκατονταετία, ἡ ὁποία διανοίγεται σήμερον θὰ εἶναι τόσον λαμπρὰ ὅσον καί ἡ πρώτη καί ὅτι εἰς τὸν κατάλογον ὀνομάτων τιμῆς τῆς πρώτης ἑκατονταετίας θὰ προστεθοῦν κατὰ τὴν δευτέραν ἑκατονταετίαν πολλὰ ἑλληνικὰ καί ξένα ὀνόματα ἀντάξια τῶν προκατόχων, τοῦ ἔργου τῶν Μυκηναίων καί τῆς μυκηναϊκῆς παραδόσεως.